

**НОРМАТИВНИ ФАКТОРИ ЗА РАЗВИТИЕТО
НА МЕТОДИЧЕСКАТА МИСЪЛ В БЪЛГАРИЯ
ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА ХХ ВЕК**

Иван Чолаков
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**REGULATORY FACTORS IN THE DEVELOPMENT
OF THE DIDACTIC THOUGHT IN BULGARIA
IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY**

Ivan Cholakov
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

During the period spanning from the beginning of the 20th c. up until 1945 a number of normative documents reflecting the state policy followed at that time were adopted in the field of education. The article studies the manifestations of continuity in the post-liberation period as far as the centralization, institutionalization and optimization of our educational system are concerned. In this respect, an extremely important place is assigned to native language education which is an essential element in the raising of the cultural and civic consciousness of the individual in Bulgarian society.

Key words: training, education, law, methodology, regulation

Институционализирането на българската образователна система след Освобождението представлява основна стратегическа цел на държавното управление, поради което от първостепенно значение се явяват съответните нормативни процедури, осигуряващи общонационалната рамка на провежданата образователна политика. Към този комплекс от законови актове се отнася и осъществяването на **езикова кодификация**, която неминуемо влияе върху развитието на методиката на обучение по български език. От първостепенно значение е въведеният през 1899 г. Дриновско-Иванчевски правопис, върху чиято основа започва да се осъществява преподаването на роден език. Друго важно събитие от 90-те години на XIX век, което остава в сила и през

първите години на ХХ век, е приетият през 1891 г. Закон за народното просвещение, известен като Живков закон по името на министъра на просветата през този период Георги Живков. Този нормативен акт бива преиздаден през 1905 г. с някои незначителни допълнения и изменения и остава в сила до 1909 година (вж. Закон 1905). Живковият закон акцентира върху изискването за централизация на управлението на образованието, което разкрива осъзнатата взаимовръзка между държавната политика и образователната система.

Законът утвърждава четири степени на образователната система: начална, средна, специализираща (т. нар. „специално учение“) и висша (чл. 5.). За задължителна е обявена началната степен, която е до 12-годишна възраст, а това показва решимостта на българската държава да преодолее ширещата се неграмотност и да изгради солиден фундамент за развитието на едно модерно общество от знаещи и мислещи млади хора. Основна цел на държавната политика е формирането на интелигенция, която да съдейства за просперитета на българската нация. Този процес е законово обвързан с изграждането на национална образователна система, съобразена с актуалните насоки в модерното европейско образование. Демократичният характер на закона ясно се проявява в оптимизиране на баланса между права и задължения на гражданите: всеки член на обществото има правото на обучение без разлика от вяра и народност, но и задължението да се образова.

От определящо значение за развитието на методическата мисъл е обявяването на българския език за задължителен предмет. Живковият закон обаче не се ограничава само с манифестиране на определени постановки и указания, а се ангажира със задачата да регламентира съдържателната страна на учебния процес – този аспект на Живковия закон е изцяло иновативен за българския контекст, тъй като *за първи път министерски нормативен документ определя съдържанието на всички учебни програми и учебници за всички степени на обучение и за всички видове училища, включително и за частните.*

По отношение на обучението по роден език от решаващо значение е включването в средната степен като задължителен предмет не само на българския, но и на старобългарския език. Средният курс се дели на долен тригодишен и горен четиригодишен, като в долния е включен само български език, а в горния – български език и литература със старобългарски. Тенденцията към специфициране на учебния материал разкрива прагматичния аспект на държавната образователна политика. Така например, отчитайки необходимостта от нови преподавателски кадри, както и по-голямата предразположеност на жените

към тази професия, законът предвижда в девическите гимназии да се изучават като специални предмети педагогика, дидактика и методика, а това показва както заинтересоваността на министерството от подготовката на квалифицирани педагогически кадри, така и разбирането за необходимостта от формиране на практикоприложни компетентности, които да имат научна основа.

Живковият закон остава в сила в продължение на 18 години. През това време са правени някои промени и допълнения, но до цялостна нова концепция за образованието се стига едва през 1909 г., когато бива приет нов Закон за народното просвещение, въведен от Никола Мушанов в качеството му на министър на народното просвещение. Основните положения, формулирани от Живковия закон, остават в сила: централизация на образователната система в съответствие с държавната политика, задължителна начална степен на образование, българският език е утвърден не само като задължителен предмет, но и като език на обучението в народните училища, преподаването се извършва само по учебници, одобрени от министерството. Законът обаче въвежда нова структура на образователната система: „Училищата в царство България според своята цел биват общообразователни и специални, по реда си в учебната система – основни, средни и висши, а по отношението си към държавата – народни и частни“ (Закон 1909, чл. 4, стр. 4). Основната степен включва три подстепенни: детска, първоначална и прогимназия: детската е предучилищна, (първо)началната обхваща децата от 8- до 11-годишна възраст, прогимназията – от 12 до 14-годишна възраст. В средната степен учениците са от 15- до 19-годишна възраст. Към нея се отнасят гимназията (мъжка и девическа), която е определяна като общообразователна степен на образование, и педагогическото училище, където се подготвят учители за първоначалната степен на образование. Ако основната степен е безплатна, то за гимназиите и педагогическите училища има такса от 20 лв. годишно. Висшето училище няма възрастови граници – единственото условие е кандидатите да са завършили гимназия.

Според плана на министерството началното училище основно е фокусирано върху обучението по роден език наред с вероучение и смятане, отечественознание, естествознание, ръчен труд, рисуване и гимнастика. Обучението в прогимназията, която заедно с началната степен образуват т. нар. „основно училище“, е тригодишно. Заедно с роден език часове се отделят и на обучението по старобългарски (поточно „църковнославянско четене“) и по чужд език – френски или немски. Освен обща история се изучава и българска история.

Въвеждането на държавна нормативна база цели чрез централизация, институционализация и конкретни управленски решения да се формира поколение, което да има съзнание за националните ценности в областта на езика, литературата и културата и същевременно да притежава познания по чужди езици, които да му позволяват свободно да общува с европейския интелектуален фонд. Така например в гимназиите, които имат изразена хуманитарна насоченост, освен български и старобългарски се изучават усилено руски, немски или френски, латински, гръцки, както и българска и чужда литература (Закон 1909: 470; чл. 116). Важен приоритет на държавната политика е също така подготовката на квалифицирани учители. Освен в специализираните педагогически училища такава подготовка се предоставя и на завършилите общообразователното гимназиално училище, което по принцип е отделено от педагогическото, но след неговото завършване се прибавят още два класа с педагогическа насоченост. К. Величков създава и Висш учебен съвет, в който се обсъждат проблеми на обучението и на учителското съсловие. Пламен Радев определя този закон като един от най-добрите в Европа по онова време, поради което той действа с някои изменения чак до 1948 година (Радев 2002: 207).

През първата половина на XX век следователно има два основни държавни закона, които определят структурата и съдържанието на учебния процес. Важен фактор за успешното изграждане на образователната система като координирано звено на образователната политика на българската държава обаче имат и редица други инициативи, които разкриват високата степен на критичност по отношение на съществуващата ситуация, а това от своя страна показва високите изисквания, които държавата поставя пред педагогическите кадри. През пролетта на 1904 г. по инициатива на Иван Шишманов, тогава министър на народното просвещение, се свиква конференция на учители по български език и литература, на която се разискват причините за неуспехите в преподаването по български език. Важно е да се подчертае, че разискваните теми са конкретни, а не само от общ характер – например такава дискусийна тема засяга начините за въвеждане в училищата на единна граматическа терминология и др. (за повече информация вж. „Училищен преглед“, IX, 1904, официален отдел, стр. 96). Ако този въпрос е добре проучен в специализираната литература с оглед на историята на книжовния език, то недостатъчно е осветлена неговата взаимовръзка със създадената по това време методическа литература по езиково обучение, отразяваща по специфичен начин процеса на езиково строителство. Подобен изследователски обект изисква мащабно

проучване, което в настоящия текст не бихме могли да си позволим, но затова пък ще се спрем на някои държавнически нормативни уредби, които отразяват двустранната зависимост между кодификацията на езика и дидактическите аспекти на обучението по роден език.

При управлението на правителството на Александър Стамболийски за периода от май 1920 г. до юни 1923 г. министър на народното просвещение е Стоян Омарчевски, по чиято инициатива през 1921 година се одобряват частични промени в Закона за народното просвещение от 1909 година (чл.1, 2, 3, 6, 8, 10) (Сборник 1921). Към средната степен на действащата структура на образователната система се добавят и професионални училища, чиято цел е „да положат основа на една хармонична личност, годна да стане полезен член на едно трудово общество и да ѝ дадат нужните познания за по-нататъшното общо и специално образование“ (чл. 26). В първоначалните училища акцентът пада върху изучаването на вероучение, български език, смятане, геометрия, отечественознание, естествознание, рисуване, пеене, гимнастика и ръчен труд. Важен момент е обявяването на прогимназията за задължителна степен. Наред с изброените предмети от първоначалното училище се включва и обучение по чужди езици (френски, немски или английски), обща и отечествена история, физика и химия. След прогимназията следва професионалното училище с тригодишен курс на обучение за подготовка на профилирани кадри в областта на земеделските, рибарските, занаятчийско-железарските, столарските, домостроителните, каменоделските, кошничарските, грънчарските, кожарските, шивашките, килимарските, обушарските, търговските, печатарските, коприненотъкаческите и др. дейности.

Професионалните училища са общообразователни, но и дават конкретни насоки за практическа реализация на учениците при избор на подходяща професия. В тях се изучават някои от следните общообразователни и специални предмети с оглед на особеностите на професията, като български език, всеобща география, гражданско учение, физика, химия, естествознание, възпитание, търговска аритметика, професионално сметководство, кооперативно дело и кореспонденция, трудова хигиена и практическа медицина (чл. 62). В зависимост от професионалната им насоченост в тях се изучават и специфични учебни предмети, които да осигуряват определени теоретични знания и практически умения. След тяхното завършване се дава възможност за постъпване в горния курс на гимназиите или в специално училище. Гимназиите включват долна степен с тригодишен срок на обучение, чийто учебен план е идентичен с този на реалните училища, и горна

степен с двегодишен срок и възможност за специализирана подготовка на завършилите успешно реалните професионални училища. Нов акцент в допълненията към закона се поставя върху развитието на професионалните и средните специални училища, които имат за цел да дадат определена теоретична и практическа подготовка на младите хора при реализацията им в обществото.

За подготовка на педагогически кадри се откриват и нови педагогически училища в Харманли, Панагюрище, Бургас, Шумен, Ловеч, Самоков, Лом, Ямбол, Севлиево, Дупница. Програмите за основните и гимназиалните училища са подробни и дават конкретни указания за начина на провеждане на учебния процес. Прави впечатление фактът, че се премахва системата на концентричните кръгове в обучението по роден език и по други предмети при преминаването от първоначална към прогимназиална степен (Програма 1922б). В речта си пред Народното събрание по случай приемането на новия закон Омарчевски застъпва следната теза:

По нашия проект в учебната материя образователното съдържание за новия седемгодишен задължителен курс на обучение ще бъде нагоден така, че да образува само един цикъл, а не както досега два цикъла, два концентрични кръга: един – от първоначалното образование, и втори – от прогимназиалното.

(Цит. по Атанасов 1983: 285)

Тази реформа явно има за цел усилията на учениците да се насочат към усвояването на определени професионални знания и умения. С приемането на закона се цели всички видове училища в страната да бъдат под ръководството на Министерството на народното просвещение и да се засили централизацията при тяхното управление.

След Деветоюнския преврат на власт идва правителството на Александър Цанков, който освен министър-председател е и министър на просвещението. През 1924 година се приемат промени към Закона на народното просвещение, отнасящи се до членове 1, 8, 10, 11, 12 и др. от законите от 1909 и 1921 година (Сборник 1924). Засилва се тенденцията към постигане на общообразователен характер на училището и на свързаните с него учебни програми. Основни училища са първоначалните и прогимназиалните. Тяхната цел е да „положат основа на една хармонично развита личност, годна да стане полезен член на обществото и да ѝ дадат нужните познания за по-нататъшно общо и специално образование“ (чл. 25, Сборник 1924: 17). Учебните предмети не се отличават от заложените в съответните образователни степени според закона от 1921 година, но се провеждат съществени администра-

тивни реформи: премахва се ръководната роля на Министерството на просвещението върху дейността и учебните планове на професионалните училища; закриват се реалните професионални училища, които имат статут на междинно звено между прогимназиалната и гимназиалната степен, а средните училища се разделят на общообразователни (гимназии) и специални (педагогически и професионални училища) (чл. 113). Гимназиите са с петгодишен срок на обучение, а приемът в тях се осъществява с оценката от матурата след завършването на прогимназиалната степен на обучение. По-късно се въвежда и приеман изпит. В тях се изучават български език и литература, философска пропедевтика, чужд западен език по избор (френски, немски или английски), латински, гръцки, руски, математика, българска и обща история, отечествена и обща география, физика, химия, естествена история, гражданско учение с политическа икономика, рисуване, пеене, гимнастика, ръчен труд и стенография. Гръцки и латински език са в категорията на факултативните предмети и се изучават по решение на съответното училище (Сборник 1924: 56). В гимназиите се откроява тенденцията към засилено изучаване на древни езици и на хуманитарни дисциплини за сметка на природните науки. Педагогическите училища от своя страна подготвят учители за първоначалните училища и са със срок на обучение пет години. Първите три години са общообразователни. Сред задължителните учебни дисциплини са български език и литература, педагогика, психология, логика, етика, вероучение, чужд западен език (френски, немски или английски), руски език, история, география, математика, гражданско учение, естествена история, физика, химия, хигиена и популярна медицина, кооперативно дело, рисуване, моделиране и ръчен труд, музика и пеене, гимнастика и стенография. Последните две години са съобразени с избора на учителския профил. За провеждане на практически упражнения към всяко педагогическо училище има прикрепено образцово първоначално училище. Средните професионални училища преминават под управлението на съответното министерство с цел да се подготвят главно специалисти в дадена област от селскостопанския живот и леката промишленост. В тях общообразователната подготовка е сведена до определен минимум. В учителските институти, които са полувисши училища с двегодишен срок на обучение, се подготвят учители за прогимназиалната степен. Обучението в тях е безплатно, при това министерството отпуска и стипендии на учениците с най-висок успех.

На 19 май 1934 година е извършен държавен преврат начело с Кимон Георгиев и Дамян Велчев. Народното събрание е разпуснато.

Управлението на страната се извършва чрез наредби и закони, съставени от установилите се по недемократичен начин на власт правителства. През 1934 година министър на просвещението е Янаки Моллов. По негова инициатива се приема Наредба за предучилищното възпитание. През ноември 1935 година при управлението на правителството на Г. Кьосеиванов се приема Наредба за реалните училища с професионална насоченост на обучението в тях. За периода от 1934 до 1938 година, когато се провеждат избори за XXIV Народно събрание основните промени в сферата на образованието биха могли да се обобщят по следния начин. Възстановяват се реалните професионални училища с Наредбата от 1934 година. Този вид гимназии са с тригодишен курс на обучение и биват два вида: със задължителен западен език (френски, немски или английски) и със задължителен руски език. Първите два класа са главно с общообразователен характер, а при третия преобладават практическите насоки за овладяването на определена професия.

Целта на обучението по български език за първите два класа на реалните училища, поместени в Програмата за IV и V клас на средното реално училище, е „да се дадат най-необходимите знания на свойщините на българския език и да се създаде умение у ученика за правилен устен и писмен изказ с особен оглед на практическите изисквания на живота“ (Програма 1934: 42). Езиковото обучение е насочено главно към „граматичното обучение, стилното обучение и устните и писмените упражнения“ (пак там: 43; вж. още Велчев 1938, Георгиев 1932а, 1932б, 1934, 1938, 1941).

Преминаването от прогимназия в гимназия се извършва след полагаването на приеман изпит по български език и алгебра. На него могат да се явят ученици, завършили прогимназия с общ успех, не помалко от добър (3,50) при действащата след въвеждането на закона от 1909 г. шестобална система. Задължително става и обучението по вероучение в основните училища и гимназиите.

В много от градовете гимназиите се закриват, а се създават средни училища с два класа (четвърти и пети). Пълният гимназиален курс на обучение остава само в по-големите градове. Първите два класа на гимназиите се считат за пробни. Преминаването в шести клас става чрез подборен изпит, до който се допускат само тези ученици, които са показали успех най-малко „добър“ (3,50). Броят на приеманите ученици в шести клас е също ограничен. Техният подбор става по реда на показания успех (Атанасов 1983: 317).

През 30-те и 40-те години на ХХ век се провеждат и някои анти-демократични реформи, които накърняват интересите на учителското съсловие. Ликвидират се учителските синдикати и се създава казионен „Патриотичен съюз“, който да защитава интересите на преподавателите. Негови представители взимат дейно участие в конкурсите при назначаване на учители в населените места. Учителите се задължават да възпитават аполитично, общонародно и религиозно. През 1940 г. е приет Закон за изменение, допълнение и отменение на някои членове на Закона за народната просвета (ДВ, брой 132 от 14 юни 1940 г.). Акцентът в него е поставен върху средните училища и тяхната роля за формиране на физическото и духовното развитие на учениците и за формиране на предстоящата професионална реализация или образование във ВУЗ.

Динамиките в образователната политика на държавата до 1945 г. се изразяват по-скоро в реструктуриране на отделните степени, но не засягат съдържателния план на учебните програми. Независимо от това, че се приемат различни нормативни актове, не се променя отношението към родноезиковото обучение като основен фактор за формиране на личности с висок обществен престиж, които познават и прилагат в устната и писмената реч установената книжовна норма. Освен това според езиковата политика на държавата се оказва от изключителна важност изучаването в гимназиалната степен и на старобългарския език. От една страна, по този начин се изгражда историческо съзнание за езиковия развой и се формират предпоставки за конструиране на националната и етногенетичната идентичност. От друга страна обаче, това води до по-слабо усвояване от страна на учениците на нормите на съвременния български книжовен език и възпрепятства придобиване на комуникативни умения за тяхното прилагане в определени речеви ситуации. Министерството на просвещението в своята Програма за народните средни училища от 1925 година (вж. Програма 1925) си поставя амбициозната задача да провежда висококачествено обучение по съвременен български език в средното училище:

Главната цел, която трябва да постигнем с преподаването на матерния език в IV, V, а отчасти и в VI клас, е езикът в най-широк смисъл на думата, езикът не само като средство, което предава мисълта, а и като такова, което я създава, език – творческа дейност. За усвояването на този жив език, потребно е да се вникнува в творческата асоциация между мисълта и словото, да се хване думата като израз на вътрешния живот в всичките му прояви.

(Програма 1925: 16)

Изискването за богата езикова култура, чрез която да се осъществява креативна връзка с „вътрешния живот във всичките му прояви“, обаче според действащата учебна програма се оказва непостижимо, тъй като предвидените часове са крайно недостатъчни за формиране на знания и умения за успешно участие в определена комуникативна ситуация. Неблагоприятна предпоставка се явява и регламентът обучението по роден език да се реализира главно чрез часовете по литература и тези за писмени упражнения, което води до игнориране на езиковия материал за сметка на литературния. Не без значение е и фактът, че много от учителите нямат необходимата подготовка за преподаване на граматичния материал поради липсата на системен курс на обучение по съвременен български език в Софийския университет, което обяснява защо в гимназиалната степен се поставя акцент главно върху обучението по литература и часовете за писмени упражнения. Това дава основание на Любен Георгиев да настоява за промени в програмите по БЕЛ в гимназиалната степен на обучение. Той предлага като модел учебна програма по английски език и литература за гимназиалния курс в САЩ, поместена в книжка 10 – 11 на *The English Journal* от 1931 година, и препоръчва да се използват определени нейни елементи, които да се пригодят към обучението по роден език. Л. Георгиев смята за не-нужно прекомерното теоретизиране на граматичния материал и препоръчва да се засили творческата активност на учениците при създаването на определени видове дискурс съобразно с конкретната комуникативна ситуация: „Учебният процес да се направи по-малко академичен, по-близо свързан с нуждите, интересите, проблемите и дейностите на всекидневния живот“ (Георгиев 1932а: 896).

Отбелязаните факти показват осъзнатата отговорност на държавата за необходимостта от конструктивна езикова политика, която да се осъществява на всички образователни степени. Този изключително съществен проблем е наложен като перманентен обект на внимание от страна на Министерството на народното просвещение още през първото десетилетие на XX век. Както вече отбелязахме, до 1945 г. са приети четири закона за народното просвещение: през 1909, 1921, 1924 и 1934 г. (последният е назован наредба, но е със статут на закон). Разликите между тях са минимални и по-скоро представляват допълнения и изменения на закона от 1909 г., който от своя страна се основава на Живковия закон. Това показва осъзнатата необходимост от приемственост в сферата на образованието, независимо че отделните закони отразяват политическите пристрастия на правителства с различна идеологическа ориентация. Целта на държавните норматив-

ни актове е да централизират, институционализират и оптимизират образователната система, в която стратегически важна позиция е родноезиковото обучение – проблем, по който въпреки политическите си различия правителствата са единодушни.

Наред със законите като държавни нормативни актове министерството утвърждава и учебните програми, които не са непременно обвързани с въвеждането на нов закон. Например приетият през 1909 г. Закон за народното просвещение, който остава в сила до 1921 г. без никаква промяна, се придържа към Програмата за основните училища в България, издадена през 1907 г. и валидна чак до 1922 г.

През първата половина на XX век Министерството на народното просвещение издава и друг вид нормативни документи – т. нар. „окръжни“, с които откликва адекватно и своевременно на наболелите проблеми в сферата на българското образование. Така например в Окръжно № 15 335 от 5 октомври 1907 г. Никола Апостолов – министър на просвещението в кабинета на правителството на Петър Гудев, ръководило страната в периода 1907 – 1908 г., нарежда: „Всички учители трябва да обучават по методите, изложени в съвременните най-добри ръководства, и по методите, намерени в педагогическите конференции за най-целесъобразни“ (Окръжно № 15 335 в Програма 1907). И в този нормативен акт се подчертава като важна цел на обучението по български език съчетаването на правопис и правоговор, както и връзката между езиковата култура и познанията по литература (Програма 1907: 9). През следващите години излизат редица нови Окръжни, но ние ще насочим вниманието си само към по-значимите от тях. В Окръжно 18151 от 1934 г. е заявена необходимостта от реформи в образованието, които да подобряват езиковата подготовка на децата в училище. То е допълнено с Окръжно 764 от 21 януари 1939 г. на МНП за единен езиков режим в училищата, като се задължават всички учители да положат максимум усилия за повишаване на езиковата култура на децата. В тази насока са и Окръжно 3337 от 10 март 1942 г. и Окръжно 16 724 от 16 октомври 1942 г. С Окръжно 5769 от 30 август 1940 година Министерството обръща внимание на окръжните инспекторати в страната за стриктното спазване на Окръжно 8285 от 14 октомври 1935 година, отнасящо се до начина на провеждане на проверовъчните изпити на учителите, показали слаб успех. Уточнява се и процедурата на самия изпит, който протича през три етапа: писмен – развиване на аргументативен текст по поставен проблем; устен – лекция или упражнение, изнесени в един от класовете, където учителят преподава; конфериране – между учителя и членове-

те на комисията по двете представяния и по методическите насоки на учебния предмет, който преподава учителят. Интересна позиция по тези нормативни документи заема Русин Русинов, според когото някои от тези Окръжни са проява на буржоазен национализъм и шовинизъм в езиковата политика. Изследователят дава за пример Окръжно 2601 от 25 март 1941 година, с което Министерството нарежда да се избягват в устната и писмената реч наложили се в езика ни чужди думи за сметка на родни, които обаче стилистично и семантично не са удачни за употреба (Русинов 1983: 81 – 82).

Учебният комитет към Министерството на просвещението периодично издава и свои доклади, в които дава информация за броя на децата, броя на училищата в страната и на паралелките в тях, броя на отсъствията на учениците и причините за тях, както и сведения за учителския състав и за неговата квалификация (вж. Доклад 1931 и Доклад 1932). Съставителите на докладите не спестяват и критиките си относно обучението по роден език. Според тях резултатите там са най-незадоволителни, макар че за българския език по учебен план са предвидени най-много часове. Причините за тези неуспехи те виждат в слабата научна и педагогическа подготовка на учителите (Доклад 1931: 266), както и във факта, че преподавателите по другите учебни предмети в прогимназията не съдействат на езиковото обучение (пак там: 267). Основна препоръка към учителите по български език от Учебния комитет е наред със системното повишаване на тяхната методическа подготовка в часовете по роден език да използват текстове за лингвистичен анализ, които максимално се доближават до „живия говор и литература“ (пак там: 268).

Министерството на просвещението въвежда и редица правилници, които се отнасят както до различните училищни степени (основни училища, гимназии, учителски институти), така и до дейността на редица културни институти в страната (читалища, театри и др.) (вж. Манев 1944). Интерес предизвикват Правилникът за изпит за околийски училищни инспектори, Правилникът за назначаване, съкращаване и преместване на основни учители от 1940 година, Правилникът за учебниците и учебните помагала от 1941 година, с които се дава право само на Министерството на народното просвещение да издава учебници и учебни помагала за всички основни училища, за гимназиите и институтите за първоначални учители, Правилникът за института за подготовка на учителки в детските градини от 1942 година, Правилникът за института за прогимназиални учители от 1943 година, Правилникът за фонд и списание „Учителски преглед“ от 1944 година. Целта на това

най-престижно периодично издание в областта на педагогиката и дидактиката е формулирана по следния начин: „а) да дава осветление по всички закони, правилници и други разпоредби и мероприятия на Министерството на народното просвещение; б) да изяснява историческото развитие на нашето учебно дело; в) да засилва и утвърждава националното възпитание и култура; г) да изяснява, насърчава и обогатява нашата педагогическа, научна и художествена мисъл; д) да дава сведения върху развитието на образованието, възпитанието и културата в чужбина“ (пак там: 159 – 160; вж. и Шанов 1938).

За периода от началото на ХХ век до 1945 година се приемат различни нормативни документи в сферата на образованието, които не са лишени в определени моменти от политически пристрастия. Въпреки това те следват линията на приемственост, заложен след освобождението от османско владичество, по отношение на централизацията, институционализацията и оптимизацията на българската образователна система. В във връзка с това изключително важно място се отделя на родноезиковото обучение като съществен фактор за издигане на националното и културното самосъзнание на отделната личност в българското общество. Проблемите на обучението по български език са обект на активен обществен дебат: наред с авторитетните мнения на езиковеди като Ал. Теодоров-Балан, Ст. Младенов, Л. Милетич, П. Цонев, Л. Андрейчин и др. (виж. Чолаков 2016: 64 – 81), Белчо Кръстев и Стефанка Стефанова открояват и имената на учители и просветни дейци: Манол Иванов, Климент Карагюлев, Иван Хаджов (Кръстев, Стефанова 2000: 24). На дневен ред се поставя отново въпросът за актуални методически ръководства, които да бъдат в синхрон с новите учебни програми и тенденции в образователния процес.

Кирил Димчев откроява през този период три научни труда, които са с принос за развитието на методиката на обучението по роден език: *Дидактика и методика на обучението по български език в основните и средни училища* (1924) от Петко Цонев, която с идеите си за „теоретичните основи на методиката, за същността и функциите ѝ като научна дисциплина е ценен влог в методическото ни наследство“ (Димчев 1988: 7), *Родният език в прогимназиите и гимназиите* (1933) от Л. Георгиев и *Методика на обучението по български език* (1941) от Ив. Хаджов. Посочените монографии К. Димчев определя като нов етап в изграждането на българската методическа мисъл (пак там: 8).

Подобно твърдение застъпват и Емилия Еничарова и Вася Делибалтова, които отбелязват, че вероятно най-силното време на българската дидактика е периодът между 1920 и 1945 г. В разгорещените

дискусии за бъдещето на училището през този период наред с посочените от Кирил Димчев издания излизат забележителните трудове на М. Герасков, В. Манов, П. Боев, П. Теохаров (Еничарова, Делибалтова 2013: 25). Към посочените научни трудове бихме прибавили още *Методика на български език в началното училище* (1924) от Хр. Николов, няколко методики на Д. Грънчаров, методически ръководства от Д. Марчевски и др. (вж. Чолаков 2016: 16). Повечето автори са преподаватели в учителските институти и умело съчетават в своите научни разработки богатия си преподавателски опит с последните тенденции в развитието на дидактиката и методиката в европейски мащаб.

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасов 1983:** Атанасов, Ж. *История на българското образование*. [Atanasov, Zh. Istoriya na balgarskoto obrazovanie.] София: Печатница на СУ „Климент Охридски“, 1983.
- Велчев 1938:** Велчев, В. Образователното значение на устните упражнения в училище. [Velchev, V. Obrazovatelното znachenie na ustnite uprazhneniya v uchilishte.] // *Училищен преглед*, 1939, кн. 2, с. 284 – 293.
- Георгиев 1932а:** Георгиев, Любен. Наложителни промени в програмата по български език и литература в гимназиите. [Georgiev, L. Nalozhitelni promeni v programata po balgarski ezik i literatura v gimnaziite.] // *Училищен преглед*, 1932, кн. 4, с. 884 – 896.
- Георгиев 1932б:** Георгиев, Л. За обяснителното четене в средните училища. [Georgiev, L. Za obyasnitelното chetene v srednite uchilishta.] // *Училищен преглед*, 1932, кн. 2, с. 344 – 352.
- Георгиев 1934:** Георгиев, Л. Български език и литература в средните реални училища и гимназиите. [Georgiev, L. Balgarski ezik i literatura v srednite realni uchilishta i gimnaziite.] // *Училищен преглед*, 1934, кн. 4, с. 487 – 492.
- Георгиев 1938:** Георгиев, Л. Грижи за литературното образование на нашата средношколска младеж. [Georgiev, L. Grizhi za literaturnoto obrazovanie na nashata srednoshkolska mladezh.] // *Училищен преглед*, 1938, кн. 4, с. 408 – 415.
- Георгиев 1941:** Георгиев, Л. Културно-просветен живот. Грижа за подобро изучаване на българския език. [Georgiev, L. Kulturno-prosveten zhiivot. Grizha za podobroto izuchavane na balgarskiya ezik.] // *Училищен преглед*, 1941, кн. 5 – 6, с. 697 – 703.

- Герасков 1938:** Герасков, М. Университетът и учебното дело. [Geraskov, M. Universitetat i uchebnoto delo.] // *Училищен преглед*, 1939, кн. 5 – 6, с. 553 – 562.
- Димчев 1988:** Димчев, К. Методиката на българския език – постижения и перспективи. [Dimchev, K. Metodikata na balgarskiya ezik – postizheniya i perspektivi.] // *Български език и литература*, 1988, кн. 4, с. 6 – 14.
- Доклад 1931:** Доклад на Учебния комитет за задължителното образование и за състоянието на основните народни и частни училища през учебната 1929 – 1930 година. [Doklad na Uchebniya komitet za zadalzhitelnoto obrazovanie i za sastoyaniето na osnovnite narodni i chastni uchilishta prez uchebnata 1929 – 1930 godina.] // *Училищен преглед*, 1931, кн. 9 – 10, с. 89 – 341.
- Доклад 1932:** Доклад на Учебния комитет за състоянието на учебното дело в народните пълни и непълни средни училища, учителските институти и частните чужди средни училища през учебната 1930 – 1931 година. [Doklad na Uchebniya komitet za sastoyaniето na uchebnoto delo v narodnite palni i nepalni sredni uchilishta, uchitelskite instituti i chastnite chuzhdi sredni uchilishta prez uchebnata 1930 – 1931 godina.] // *Училищен преглед*, 1931, кн. 5, с. 34 – 110.
- Държавен вестник 1940:** *Държавен вестник. Закон за изменение, допълнение и отменяне на някои членове на Закона за народната просвета.* [Darzhaven vestnik. Zakon za izmenenie, dopalnenie i otmenyane na nyakoi chlenove na Zakona za narodnata prosveta.] 1940, с. 2 – 5.
- Еничарова, Делибалтова 2013:** Еничарова, Е., Делибалтова, В. Творчеството на Петко Цонев – две гледни точки. [Enicharova, E., Delibaltova, V. Tvorchestvoto na Petko Tsonev – dve gledni tochki.] // *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Факултет по педагогика. Книга Педагогика. Том 106. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013, с. 25 – 49.
- Закон 1905:** *Закон за народното просвещение.* [Zakon za narodnoto prosveshthenie.] Издава Министерството на народното просвещение. София: Държавна печатница, 1905.
- Закон 1909:** *Закон за народното просвещение.* [Zakon za narodnoto prosveshthenie.] Издава Министерството на народното просвещение. София: Държавна печатница, 1909.
- Кръстев, Стефанова 2000:** Кръстев, Б., Стефанова, Ст. *Методика на обучението по български език в прогимназиалните и гимназиалните класове на СОУ.* [Krastev, B., Stefanova, St. Metodika na obucheniето po balgarski ezik v progimnazialnite i gimnazialnite klasove na SOU.]

obuchenieto po balgarski ezik v progimnazialnite i gimnazialnite klasove na SOU.] Велико Търново: Абагар, 2000.

Манев 1944: Манев, А. Правилници на Министерството на народното просвещение от 1940 година до края на месец април 1944 година. [Pravilnitsi na Ministerstvoto na narodното просveshtenie ot 1940 godina do kraja na mesets april 1944 godina.] // *Училищен преглед*, 1944, кн. 1, с. 133 – 161.

Младенов 1937: Младенов, Ст. Съвременното езикознание и обучението по роден език у нас. [Savremennoto ezikoznanie i obuchenieto po roden ezik u nas.] // *Училищен преглед*, 1937, кн. 7, с. 821 – 845.

Окръжно № 18151: Окръжно № 18151. [Okrazhno № 18151.] // *Училищен преглед*, 1934, кн. 2, 189 – 192.

Окръжно № 9497: Окръжно № 9497. За реформи в образованието. [Okrazhno № 9497. Za reformi v obrazovaniето.] // *Училищен преглед*, 1934, с. 189 – 192.

Окръжно № 3337: Окръжно № 3337. Упътване за чиста българска реч. [Okrazhno № 3337. Upatvane za chista balgarska rech.] // *Училищен преглед*, 1942, кн. 3, с. 365 – 367.

Окръжно № 5769: Окръжно № 5769. За начина на провеждане на проверовъчните изпити. [Okrazhno № 5769. Za nachina na provezhdane na proverovachnite izpiti.] // *Училищен преглед*, 1940, кн. 8, с. 1076 – 1077.

Окръжно № 10098: Окръжно № 10098. За обучението по писмени работи и домашни упражнения. [Okrazhno № 10098. Za obuchenieto po pismeni raboti i domashni uprazhneniya.] // *Училищен преглед*, 1941, кн. 7, с. 923 – 924.

Окръжно № 16724: Окръжно № 16724. За препоръчителни писмени упражнения по български език. [Okrazhno № 16724. Za preporachitelnite pismeni uprazhneniya po balgarski ezik.] // *Училищен преглед*, 1942, кн. 9, с. 1212 – 1213.

Програма 1907: *Програма за основните училища в България.* [Programa za osnovnite uchilishta v Bulgariya.] Издава Министерството на народното просвещение. София: Държавна печатница, 1907.

Програма 1914: *Програма за народните прогимназии.* [Programa za narodните progimnazii.] Издава Министерството на народното просвещение. София: Държавна печатница, 1914.

Програма 1920: *Програма за основните училища в България.* [Programa za osnovnite uchilishta v Bulgariya.] Издава Министерството на народното просвещение. София: Държавна печатница, 1920.

- Програма 1922а:** *Програма и правилник за народните средни училища.* [Programa i pravilnik za narodnite sredni uchilishta.] Издава Министерството на народното просвещение. София: Държавна печатница, 1922.
- Програма 1922б:** *Програма и правилник за народните основни училища.* [Programa i pravilnik za narodnite osnovni uchilishta.] Издава Министерството на народното просвещение. София: Държавна печатница, 1922.
- Програма 1925:** *Програма за народните средни училища.* [Programa za narodnite sredni uchilishta.] Издава Министерството на народното просвещение. София: Държавна печатница, 1925.
- Програма 1934:** *Програма по български език и литература за 4. и 5. класове на средното реално училище.* [Programa po balgarski ezik i literatura za 4. i 5. klasove na sredното realno uchilishte.] // *Училищен преглед*, 1934, кн. 7 – 8, с. 42 – 49.
- Радев 2002:** Радев, Пл. *История на българското образование.* [Radev, Pl. Istoriya na balgarskoto obrazovanie.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2002.
- Русинов 1983:** Русинов, Р. *Из историята на обучението по български език в училище.* [Rusinov, R. Iz istoriyata na obuchenieto po balgarski ezik v uchilishte.] София: Народна просвета, 1983.
- Сборник 1921:** *Сборник от действующите закони по министерството на народното просвещение.* [Sbornik ot deystvuyushtite zakoni po ministerstvoto na narodното просвещение.] Издава Министерството на народното просвещение. София: Държавна печатница, 1921.
- Сборник 1924:** *Сборник от действующите закони по министерството на народното просвещение.* [Sbornik ot deystvuyushtite zakoni po ministerstvoto na narodното просвещение.] Издава Министерството на народното просвещение. София: Държавна печатница, 1924.
- Чолаков 2016:** Чолаков, И. *Зараждане и развитие на методиката на обучението по български език.* [Cholakov, I. Zarazhdane i razvitie na metodikata na obuchenieto po balgarski ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2016.
- Шанов 1938:** Шанов, Б. Педагогическите ни списания през изтеклата учебна година. [Shanov, B. Pedagogicheskite ni spisaniya prez izteklata учебна година.] // *Училищен преглед*, 1938, кн. 9, с. 1116 – 1130.